

Emanuela Timotin

**GLOSE ÎNTR-UN TEXT ROMÂNESC DE CEREMONIAL NECUNOSCUT
DIN 1763 DESPRE ALEGEREA ȘI ÎNCORONAREA
ÎMPĂRATULUI ROMANO-GERMAN***

Analiza de față are în vedere unica scriere din literatura română veche despre încoronarea împăratului romano-german, care reprezintă, în același timp, unul dintre puținele texte care alcătuiesc literatura românească de ceremonial, ilustrată în veacul al XVIII-lea în primul rând prin așa-numita *Condică a lui Gheorgachi*, alcătuită în Moldova la îndemnul domnitorului Grigore Callimachi, pe baza lucrării bizantine *Περὶ τῶν ὀφφικίων* (*De officiis*) a lui Pseudo-Kodinos¹. Scrierea de care ne ocupăm face parte dintre textele traduse și copiate de logofătul muntean Vlad Mălăieșcu (sau Vlad Boțulescu de Mălăiești, așa cum semnează pe manuscrisele sale²) în închisoarea milaneză unde a fost închis în 1746³. Textul despre alegerea și încoronarea împăratului romano-german se găsește în ms. 68 din Arhivele de Stat din Veneția (Miscellanea Codici II serie Diversi), care cuprinde, în cea mai mare parte a sa, o *Istorie universală* anonimă⁴. Ca și aceasta, el a fost tradus din limba germană, după o sursă încă neidentificată⁵, și copiat în 1763⁶. Este însă unicul text tradus de logofătul din Mălăiești pe care acesta l-a transcris de două ori: după capitolul dedicat istoriei Germaniei, sub titlul *De aleagerea împăratului nemțescu*

* Această lucrare este finanțată printr-un grant al Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică și Inovare, CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-2162.

¹ D. Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi. Studiu și text*, București, 1939. Pentru textul lui Pseudo-Kodinos, vezi Pseudo-Kodinos, *Traité des offices*, introduction, texte et traduction par J. Verpeaux, Paris, 1966; Ruth Macrides, J.A. Munitiz, D. Angelov (ed.), *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, Farnham-Burlington, 2013.

² Vezi Al. Mareș, *Despre numele de familie al logofătului Vlad din Mălăiești: nume moștenit sau nume imaginat?*, „Limba română”, 60, 2011, p. 95–100.

³ O bună parte a acestor texte au fost editate în anii trecuți în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, 3 vol., București, 2013 [vol. I: *Viața lui Scanderbeg*, ediție critică, introducere, studiu filologic și lingvistic, glosar și indice de Emanuela Timotin și O. Olar; vol. II: *Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Note astronomice*, ediții critice, studii introductive și glosar de Cristina-Ioana Dima; vol. III: *Istoria universală. Asia*, ediție critică, studii, glosar și indice de Emanuela Timotin și A. Timotin]. Despre biografia lui Vlad Mălăieșcu, vezi O. Olar, *Logofătul de taină. Viața, aventurile și traducerile lui Vlad Boțulescu de Mălăiești*, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, vol. I, *op. cit.*, p. 13–37.

⁴ Prima parte a *Istoriei universale*, consacrată Asiei, a fost editată în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, vol. III, *op. cit.*, p. 101–195.

⁵ Pentru raportul acestei scrieri cu alte texte germane din epocă despre încoronarea împăratului romano-german, vezi Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit din 1763 despre ceremonialul alegerii și încoronării împăratului romano-german*, „Revista istorică”, s.n., XXVII, 2016, sub tipar.

⁶ Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, vol. III, *op. cit.*, p. 16, pentru datarea *Istoriei universale* și p. 24, pentru originalul german al scrierii.

(p. 367–388) (de aici înainte BAÎ¹) și la sfârșitul *Istoriei universale*, sub titlul *De aleagerea împăratului* (p. 1019–1035) (de aici înainte BAÎ²)⁷. Prima variantă, transcrisă în cadrul părții din *Istoria universală* consacrate Germaniei, sugerează că textul este o digresiune despre ceremonialul alegerii și încoronării împăratului romano-german; copierea unei a doua variante, prelucrate, la sfârșitul manuscrisului arată însă limpede că traducătorul i-a acordat un interes aparte, desprinzându-l de contextul său inițial.

Urmărim aici glosele intra-textuale, exprimate prin cuvinte sau perifraze scrise între paranteze, care sunt prezente în cele două variante ale scrierii despre încoronarea împăratului romano-german⁸. Vom urmări dacă glosarea se manifestă uniform în cele două variante ale textului, vom stabili în ce măsură termenii glosați erau frecvent utilizați în epoca veche a limbii române și vom compara aceste glose cu cele inventariate în alte traduceri ale lui Vlad Boțulescu, pentru a înțelege dacă acțiunea de glosare era necesară pentru buna înțelegere a scrierii și pentru a clarifica modul în care logofătul muntean își traducea și își transcria textele⁹.

A. În puține cazuri, traducătorul notează între paranteze informații suplimentare, care nu au neapărat un caracter explicativ.

Există o unică situație în care, în ambele variante ale textului, el notează între paranteze o serie de precizări menite să evidențieze statutul distinct al împăratului romano-german față de alți principii germani:

1. „trebuie mai nainte de altele a să lua aminte titlul de chesar roman-nemțescu, care titlul s-au început de la Otone cel Dentăiu de nume, căci el întâiu au luat acest titlul, ca cu această să arate că un craiu al Țării Nemțești (*de vreame ce și crai nemțești să numescu chesarii nemțești*), într-aceaeși vreame împreună iaste stăpân peste Roma și Italia” (BAÎ¹, 368)

„între titlurile noaoă iaste mai întâiu a să semna titlul împărat roman-nemțescu, carele începutul său au avut de la Otone cel Dentăiu, ce întâiu acest titlul au luat, ca cu aceasta să arate că un craiu al Țării Nemțești (*de vreame ce încă așa au fost numiți împărații nemțești*) într-aceaeș dată iaste încă și stăpân al Râmului și al Italiei” (BAÎ², 1019).

⁷ Pentru descrierea manuscrisului, vezi *ibidem*, p. 13–16.

⁸ Pentru o prezentare a textului și pentru ediția acestor două versiuni, vezi E. Timotin, A. Timotin, *art. cit.*, 2016.

⁹ Pentru problemele ridicate de studierea gloselor, vezi, în general, A. Steuckardt, A. Niklas-Salminen (coord.), *Le mot et sa glose*, Aix-en-Provence, 2003, [*Langues et langages* 9]; eadem, 2005, *Les marqueurs de glose*, Aix-en-Provence, 2005 [*Langues et langages* 12]; A. Pfersmann, *Séditions infrapaginales. Poétique historique de l'annotation littéraire (XVIIe–XXIe siècles)*, Genève, 2011. Am studiat anumite probleme privind glosele din alte lucrări ale lui Vlad Boțulescu de Mălăiești în Emanuela Timotin, *Apprendre et expliquer. Les gloses dans une Vie de Skanderbeg traduite de l'italien au roumain au XVIIIe siècle*, RRL, LVIII, 2013, p. 205–221; Emanuela Timotin, A. Timotin, *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle (1763) traduite par Vlad Boțulescu*, „Revue des études sud-est européennes”, LI, 2013, p. 159–174; Emanuela Timotin, *Termeni glosați din Istoria universală tradusă de Vlad Boțulescu (1763). Contribuție la istoria neologismelor românești*, în Dana Răuțu, A. Rezeanu, Dana-Mihaela Zamfir, *Cuvinte potrivite. Omagiu Maria Marin*, București, 2013, p. 453–463. Vezi, de asemenea, Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, vol. II, *op. cit.*, p. 31, 38–40, 60.

Se întâmplă ca informații suplimentare, notate între paranteze în prima variantă, să fie introduse în text în a doua variantă:

2. „A doaoa iaste paloșul (a căruia teacă iaste de preț foarte scumpu) lu Carol Magno și inelul” (BAÎ¹, 379)

„A doaoa, paloșul și inelul lu Carol, între cari teaca paloșului iaste foarte împodobită cu scumpe pietri” (BAÎ², 1029).

B. Mai numeroase sunt însă situațiile unde traducătorul glosează un anumit cuvânt.

a) Rareori glosele se referă la un toponim. Acestea apar doar în prima variantă a textului, în fragmentul final despre electorii Imperiului Romano-German. Lipsa lor în BAÎ² se explică prin absența întregului fragment despre electori în această a doua variantă a scrierii.

Fenomenul de glosare a toponimelor era bine atestat în scrierile istorice românești redactate în Țara Românească, fiind prezent în traducerea unui cronograf rusesc realizată de grămăticul Staico din Târgoviște, în *Istoria Țării Românești* atribuită lui Constantin Cantacuzino sau în calendarele astrologice traduse din italiană de Giovanni Candido Romano pentru domnitorul Constantin Brâncoveanu¹⁰. Boțulescu îl folosește ocazional și în alt text datând din 1763, *Viața lui Scanderbeg*, inovând față de originalul pe care îl avea la dispoziție, pentru a realiza o traducere cât mai clară¹¹.

3. „mare logofăt al Galiei (Țara Franțozească)” (BAÎ¹, 386);

4. „vel-logofăt al Italiei și al Siceliei (ostrov în mare, crăie în Italia)” (BAÎ¹, 387).

Observăm că în textul de față, glosa referitoare la numele unei țări (3) urmează un tipar folosit și în *Viața lui Scanderbeg*, unde toponimul *Albania* este explicat printr-o sintagmă formată din numele țară și un adjectiv care marchează o anumită etnie: „au stăpânit acea parte a *Albaniei* (*adecâte a Țărâi Arbănășăști*)” (BVS, 4^r).

b. Numeroase sunt însă glosele privind nume comune, care sunt explicate printr-un singur termen, care funcționează ca sinonim. Se întâmplă uneori ca, în contexte similare, același termen să fie explicat prin glose apropiate (5). Astfel, *graf* (< all. *Graf*, ap. DLR, RDW³), termen atestat în română din secolul al XVIII-lea (RDW³, s.v.; MDA, s.v), este explicat prin substantivul *conte* (< it. *conte*, ngr. *κόντες*, fr. *comte*, ap. DÎLR, s.v.), la rândul său prezent în scrieri românești începând cu prima jumătate a veacului al XVIII-lea, sau printr-o sintagmă al cărui centru este același nume. Astfel de glosări ale termenului *graf* prin numele *conte* apar și în alte contexte ale *Istoriei universale* (BIU, 253)¹².

¹⁰ Vezi D. Mihăescu, *Cronografele românești*, București, 2006, p. 71; *Istoria Țărâi Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de L. Dragomir, București, 2006, p. 196, 199; Al. Mares, „Cine a fost Ioan Românul, *alias* Frâncul?”, în idem, *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005, p. 247; Emanuela Timotin, *Apprendre et expliquer*, art. cit., p. 210.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi Emanuela Timotin, A. Timoin, art. cit., 2013, p. 168.

5. „cincizeci de grafi (*conti*) aduc bucatele la masă” (BAÎ¹, 380)
 „cincizeci de boiari grafi (*conti* ai Imperiului) aduc bucatele la masă” (BAÎ², 1031).

Există și cazul în care, în contexte diferite, un nume primește aceeași glosă în ambele variante. Astfel, substantivul *mareșal* (< pol. *marszalek*, rus. *marșal*, germ. *Marschall*, ap. DLR, s.v.; < germ. *Marschall*, rus. *Marșal* (< rus. < germ. < fr. *maréchal*), ap. DÎLR, s.v.), atestat din secolul al XVII-lea, este explicat prin termenul slavon, mai vechi în limbă, *postelnic* (6):

6. „*Mareșalul* (*postelnic*) moștenitor de la Papenheim vestește și chiamă pe electori a să aduna toți împreună” (BAÎ¹, 370)
 „Papenheim, *mareșalul* (*postelnicul*) de moștenire, chiamă pe tot coleghiul electorilor împreună” (BAÎ², 1021).

Aceeași echivalare *mareșal* – *postelnic* se regăsește și într-un alt exemplu din a doua variantă, în timp ce paragraful corespunzător din varianta întâi reține doar termenul *postelnic* (7). Remarcăm și utilizarea elementului de compunere neologic *vițe* (< germ. *vize*, *vice*, lat. *vice*)¹³, prezent în română din prima jumătate a veacului al XVIII-lea (DÎLR, s.v.).

7. „dă năstrapa *vițe-mareșalului* (*al doilea postelnic* adecâte al lui) al Imperiului” (BAÎ², 1030)
 Cf. „o dă apoi în mâna *postelniculuial doilea* al Imperiului” (BAÎ², 380).

Există și cazuri în care contexte corespunzătoare din cele două variante diferă atât prin termenul glosat, cât și prin glosă (8). Astfel, termenul *arhicancelarius* (< lat. *arhiccancellarius*) este glosat prin compusul *vel-logofăt*, format din elementul de compunere *vel-* „mare”, de origine slavonă, curent asociat rangurilor boierești¹⁴, și din numele *logofăt*, frecvent în româna veche. Traducătorul reproduce astfel fidel în română structura numelui latin, folosindu-se de termeni bine fixați în limbă. În a doua variantă a scrierii, traducătorul recurge la numele *canceliar*, atestat în română dela sfârșitul veacului al XVI-lea (DÎLR, s.v. *cancelar*), pe care îl explică prin sintagma *logofăt mare*. Vlad Boțulescu a utilizat echivalența *canceliar*–*logofăt* și în *Viața lui Scanderbeg*, ceea ce arată preocuparea sa de a stabili aceleași corespondențe în decursul traducerii (BVS, 11¹).

8. „electorul Magonței, ca unul ce iaste *arhicancelarius* (*vel-logofăt*) al Împărăției Nemțești” (BAÎ¹, 369)
 „electorul de Magonța, ca unul ce iaste *canceliar* (*logofăt mare*) al Împărăției Nemțești” (BAÎ², 1020).

În multe situații, glosele unor termeni, alcătuite fie dintr-un nume, fie dintr-un grup nominal, apar doar într-o variantă (9–15, 17–19).

¹³ DÎLR, s.v. *viță* propune o origine maghiară a formei *viță*, care nu este însă folosită niciodată în scrierea despre încoronarea împăratului romano-german. Pe de altă parte, DLR, s.v. *vice*¹, propune și un etimon francez, care nu poate fi reținut în textul de față.

¹⁴ Vezi Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, 2007, p. 248.

Gvernițione, cuvânt neînregistrat în dicționarele românești (DÎLR, DLR, MDA, RDW³) este glosat prin termenul slav *strajă* (9). *Deputat* (< lat. *deputatus*, ap. DÎLR, s.v.), folosit în română din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (DÎLR, DLR, RDW³, s.v.) este explicat printr-o perifrază construită în jurul unui termen curent în limba veche, de origine slavă, *orându*. Neologismul *mesă* era utilizat în română din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în special în comunitățile catolice din Transilvania, sub forma *mişă*¹⁵; varianta *mesă* din textul despre încoronarea împăratului romano-german se poate explica prin germ. *Messe* și, eventual, prin it. *messa*. Termenul este explicat prin *liturghie*, curent în limba epocii. Traducătorul va recurge de două ori la această echivalare în 1764, când va traduce o altă scriere de ceremonial, consacrată canonizării sfântului capucin Felice da Cantalice (BCF, 546^r, 552^v).

9. „chiamă pe tot sfatul al aceștii cetății, cum și cetățenii și *gverniționea* (*streaja*) cetății” (BAI¹, 370);

10. „*Deputații* (orânduții trimiși la această treabă) de la cetatea Norimberg, de la Acfisgrana și de la Francofurt și cetatea Colonii și aceștia încă sânt ospătați” (BAI¹, 382);

11. „așa să înceap<e>*mesa* (*liturghiia* lor adecâte)” (BAI², 1028–1029).

Destul de numeroase sunt situațiile în care un termen este glosat prin doi termeni sinonimi, aflați în relație de coordonare (12–15). Remarcăm faptul că astfel de glose apar exclusiv în prima variantă a scrierii. Astfel, *capitulațione* este o variantă a lui *capitulație*, folosit de traducător pentru a traduce termenul italian *capitulazione* în *Viața lui Scanderbeg* (37^v), redactată tot în 1763. Varianta *capitulațione* se explică prin it. *capitolazione* și, eventual, prin germ. *Kapitulation*, dat fiind că germana era limba sursei textului¹⁶, și este glosată prin neologismul cu etimologie multiplă *punt*, atestat constant în română de la sfârșitul secolului al XVII-lea (DÎLR, s.v. *punct*), și prin derivatul *tocmeală*. *Profeșione* (< germ. *Prozession*, it. *processione*)¹⁷, care își găsește aici cea mai veche atestare în limba română¹⁸, este echivalat cu *alaiuși* cu *litanie*. Semnalăm faptul că glosarea termenului *profeșione* prin *litanie* se întâlnește și în textul de ceremonial despre canonizarea

¹⁵ Pentru utilizarea acestei variante în scrieri transilvănene, vezi DÎLR, s.v. *mişă*. Vezi, de asemenea, Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, vol. III, *op. cit.*, p. 39.

¹⁶ Sprijinindu-se pe atestări târzii, DA, MDA și RDW³ propun o etimologie franceză. DELR, s.v. *capitula*, propune o etimologie multiplă pentru termenul *capitulație*, excluzând, în mod surprinzător, etimonul italian, deși sursa cea mai veche la care se face trimitere, datând din 1763, este *Viața lui Scanderbeg* tradusă din italiană.

¹⁷ Propunem această etimologie având în vedere, pe de o parte, că traducătorul utiliza un text german și, pe de altă parte, că a folosit același cuvânt și cu altă ocazie, pentru a traduce italianul *processione* (vezi Vlad Boțulescu, *Scrieri*, vol. II, *op. cit.*, p. 31); cf. DLR, s.v., care, bazându-se pe atestări din secolul al XIX-lea, propune o etimologie multiplă, franco-latină-germană; RDW³, s.v. *procesiune*, care propune ca etimon lat. *processio*.

¹⁸ Vlad Boțulescu folosește termenul și în textul despre canonizarea Sfântului Felice, datând din 1764. Aceste utilizări devansează datarea propusă de DLR; vezi și Vlad Boțulescu, *Scrieri*, vol. II, *op. cit.*, p. 35.

Sfântului Felice (BCF, 548^v), cu diferența că în cazul acestuia din urmă s-a folosit ca glosă termenul grecesc *λιτανία*. Termenul *rang* (< germ. *Rang*, it. *rango*), care cunoaște aici cea mai veche atestare în română¹⁹, este explicat prin cuvintele *cinste* și *rând* (14). Neologismul *vot* (< germ. *Votum*, it. *voto*, lat. *votum*)²⁰, care cunoaște aici cea mai veche atestare²¹ este glosat prin termeni larg utilizați în limba epocii, *părerile* și *sfatul* (15).

12. „capitulațiunea aleagerei (*punturile* și *tocmelile*) să așază” (BAÎ¹, 370);
13. „mergându înainte în orânduită *profesione* (*alaiu* sau *litanie*)” (BAÎ¹, 378);
14. „el are rangul (*cinstea* sau *rândul* său) cel mai sus” (BAÎ¹, 385);
15. „să înceape aleagerea când electorul de Magonța adună *voturile* (*părerile* și *sfatul*) celorlalți” (BAÎ¹, 373).

Remarcăm atenția pe care traducătorul o acordă termenului *sovrán* (< it. *sovrano*), atestat în română de la începutul secolului al XVIII-lea. În prima variantă a scrierii despre încoronarea împăratului romano-german, Vlad Boțulescu explică termenul prin construcția nominală sinonimă *stăpânitor singur*, care traduce vsl. *самодержавецъ*, la rândul său un calc după gr. *αυτοκράτωρ*²², respectiv prin numele sinonim *prințip* (< lat. *princeps*, - *ipis*; it. *principe*; ngr. *πρίγκιπας*, *πρίγκιψ*, ap. DÎLR), atestat din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. În a doua variantă a scrierii despre încoronarea împăratului romano-german, *sovrán* este explicat printr-o perifrază (16). Traducătorul a explicat constant termenul și în *Istoria universală* (BIU, 517), unde recurge chiar la termeni grecești²³.

16. „Un elector sau *sovrán* (*stăpânitor singur*, *prințip* în pământul său) iaste numit de împăratul cu titlul de...” (BAÎ¹, 382)
- „Unui elector sau unui prințip *sovrán* (adecăte ce iaste însuș stăpân al domniei sale) îi zice el...” (BAÎ², 1032–1033).

Traducătorul acordă o atenție specială termenului *publițist*, pe care îl glosează de două ori în prima variantă a scrierii (17). Cuvântul provine din germ. *Publizist* și are aici prima atestare în limba română²⁴:

17. „dupre cum zic și judecă cei mai mulți den *publițisti* (*cei ce scriu de obște*)” (BAÎ¹, 374–375)
- „*publițistii* (*cei ce știu și scriu legile*) încă zic și îi dau locul a fi el mai sus și decât toți alalți crai” (BAÎ¹, 385).

¹⁹ Nu reținem aici etimonul francez, unicul propus în DLR, s.v.

²⁰ Propunem această etimologie având în vedere limbile cunoscute de traducător și, în special, limbile din care a tradus acesta; cf. DLR, RDW³, care propun și un etimon francez.

²¹ Pentru atestările termenului, vezi DLR, s.v.

²² Pentru acești termeni, vezi G. Ostrogorsky, *Avtokrator i samodržac*, „Glas Srpske Kraljevske Akademije” LXXXIV, 1935, p. 95–187; V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 42–45; I. Biliarsky, *Word and Power in Medieval Bulgaria*, Leiden-Boston, 2011, p. 214–215.

²³ E. Timotin, A. Timotin, *art. cit.*, 2013, p. 168–169.

²⁴ Termenul, nereținut în DÎLR sau RDW³, este prezent în DLR cu atestări din veacul al XIX-lea, pentru care se propune un etimon francez; vezi DLR, s.v. *publicist*.

Tot prima variantă a scrierii cuprinde o amplă glosă menită să explice în ce constau funcțiile ereditare (18):

18. „înaintea fiecăruia elector moștenitorul mareșal (aceasta va să zică cel ce are această deregătorie și boierie de posteaľnic de-a pururea în familia și casa sa) al său poartă în mână o foarte scumpă șpată cu vârful ascuțitului în sus” (BAĪ¹, 371)

Traducătorul recurge la o glosă mai amplă și pentru a explica unitatea de măsură numită *funt* (< germ. *Pfund*), termenul fiind atestat în română din secolul al XVII-lea (DLR, s.v.):

19. „o coroană împărătească închisă, adecâte va să zică rătundă, ce iaste făcută de aur curat și trage opt *funturi* (doaoă *funturi* și un *șvert nemțescu fac o oca*)” (BAĪ¹, 379).

C. În numeroase situații, mai ales în prima variantă a textului, glosele apar în contexte bilingve.

a. Rar, cuvinte sau sintagme străine, grecești (20) sau latine (21), scrise în alfabet grecesc, respectiv latinesc, sunt explicate prin cuvinte și mici enunțuri românești scrise între paranteze în prima variantă a textului. Un fenomen similar se întâlnește în textul descriind ceremonia de canonizare a Sfântului Felice (BCF, 550^f, 551^f), dar și în *Istoria universală* (BIU, 145, 156).

Termenii românești din cadrul gloselor sunt traduceri apropiate ale termenilor grecești și latinești (20: *preaseninat*, *preaputincios*, *nebiruit*), rareori neologisme, precum *titluri* (20), neologism cu etimologie multiplă, atestat în română încă din 1600 (DĪLR, s.v. *titlu*). Semnalăm, de asemenea, utilizarea constantă a lui *vel-logofăt* pentru a explica termenul latin *arhicancellarius* (21 și *supra*, 8).

20. „Chesarul are și aceaste ἐπίθετα (*titluri*) încă adecâte γαληνότατος (*preaseninat*), κραταιοτατος (*preaputincios*) și ἀνίκητος (*nebiruit*)” (BAĪ¹, 368);

21. „*arhicancellarius* (*vel-logofăt*) a toată Împărăția Nemțescă și a toată Italia” (BAĪ¹, 386);

22. „il arată în fața tot norodului, cari cu glas mare zicând *vivat* (*să trăiască*) de multe ori arată ei veselii și datoriia lor” (BAĪ¹, 374);

23. „are ea încă și *jus primarium precum* (*rugăciunile dentăiu ce să fac în bisearecă*)” (BAĪ¹, 384).

b. Mai frecvente sunt situațiile în care cuvântul românesc este glosat printr-un cuvânt străin, grecesc, procedeul fiind întâlnit și în alte scrieri ale lui Vlad Boțulescu, precum *Viața lui Scanderbeg* (BVS, 119^f), *Istoria universală* (BIU, V^v), textul despre canonizarea Sfântului Felice (BCF, 548^v) sau *Varlaam și Ioasaf* (BVI, 91).

Dacă termenii glosați aparțin lexicului de bază al limbii (27) sau sunt derivate formate pe teren românesc, curente în limbă (24, 25), ei se referă la momente, actori sau elemente importante ale ceremonialului de încoronare. Situațiile în care termenii glosați sunt neologisme sunt puțin numeroase: este cazul unor cuvinte precum *persona* (26), *țircumstanțiile* (28), *voturi* (29, vezi și *supra*, 15). Semnalăm faptul că o glosare similară pentru termenul *țircumstanții* apare și în *Istoria universală*: „toate ale ei țircumstanții (περιστατικά)” (BIU, 35).

24. „Aleagerea (εὐλογία) și încoronarea (στέψις) craiului romanilor” (BAÎ¹, 385);
 25. „Electorii Împărăției Romane-Nemțești... sânt noaoă, den care trei sânt biserecești, adecâte duhovnicești, iar lumești (κοσμικοί) sânt șase” (BAÎ¹, 386);
 26. „persona (πρόσωπον) ce iaste să să aleagă într-această înaltă cinste împărătească” (BAÎ¹, 374);
 27. „electorii îl duc la un scaun (θρόνος)” (BAÎ¹, 374);
 28. „Țircumstanțiile (τὰ περιστατικά) ce la această aleagere de chesar sânt a băga seama aceste trei într-această dată sânt” (BAÎ¹, 369);
 29. „electorul Magunței adună voturile (γνώμαις)” (BAÎ², 1024).

Există și situații în care glosa cuprinde, alături de termenul grecesc, și unul sau mai mulți termeni românești sinonimi. Acest procedeu de glosare, în care glosa cuprinde un termen străin și sinonime românești ale termenului glosat, a fost utilizat ocazional de traducător și în *Istoria universală* (BIU, 8, 119). În astfel de cazuri, termenii glosați sunt neologisme cu etimologie multiplă, atestate de la începutul secolului al XVIII-lea, precum *instrument* (30) sau *potentat* (32) (DÎLR, s.v.)²⁵, sau care cunosc aici prima atestare, precum *vot* (31, vezi și *supra* 15, 29). Termenii românești din glosă sau care reprezintă centrul glosei sunt curenți în limbă. Remarcăm faptul că termenul *vot* este glosat prin cuvinte românești identice în contexte diferite (15, 31).

30. „într-acest instrument (ὄργανον, scrisoarea făcută adecâte de zișii notari) să iscălescu de mărturii sfeatnicii electorilor” (BAÎ¹, 373);
 31. „fieceare dând votul (γνώμην, părearea, sfatul) său de aleagerea unuia ce s-ar cuveni și ar putea vreadnic a fi cap al Nemțeștii și Romane Împărății” (BAÎ¹, 368–369);
 32. „Aleagerea carea în vremea de acum iaste numai mijlocul ce un potentat (δυνάτης sau craiu sau orice căpetenie) poate a să sui în scaunul împărătescu...” (BAÎ¹, 368).

Uneori, glosa grecească privește o sintagmă românească referitoare la titluri oficiale, centrul glosei, *maiestat*, fiind un neologism cu etimologie multiplă, latino-germană, atestat în română din secolul al XVIII-lea (DÎLR, s.v.)²⁶:

33. „toți alalți crai îi dau titl de „Maiestatul vostru” (ή μεγαλειότης ή ύμετέρα)” (BAÎ¹, 382).

c. În câteva cazuri, cuvinte sau sintagme latinești sunt glosate prin termeni sau expresii grecești sinonime:

34. „chesarul nu-i dă alt titl fără numai *vestra dilectio* (ή ύμετέρα φιλότης)” (BAÎ¹, 385);
 35. „el zice chesarului *vestra majestas et domine* (ή μεγαλειότης και κυρίας)” (BAÎ¹, 385–386);

²⁵ Pentru *instrument* și *potentat*, RDW³, s.v. propune un etymon unic, lat. *instrumentum*, respectiv lat. *potentatus*.

²⁶ Semnalăm și o situație în care glosa grecească nu este notată între paranteze de traducător: „chiverniseaste într-atâta în locul lui și în numele lui vicariul Împărăției ὁ ἐπίτροπος τῆς βασιλείας” (BAÎ¹, 385).

36. „să obiciuiaște a să lua aminte și a să socoti multe oarecari *qualitates* (ιδιότητες) ce trebuie a avea persona... ce iaste să să aleagă într-această înaltă cinste împărătească” (BAI¹, 374).

În concluzie, scrierea despre încoronarea împăratului romano-german tradusă de Vlad Boțulescu de Mălăiești cuprinde un număr semnificativ de glose, în ambele variante sub care ni s-a păstrat, conservate în ms. 68 din Arhivele de Stat din Veneția. Prezența lor ridicată arată că traducătorul aprecia acest mod de segmentare a textelor, pe care l-a utilizat, de altfel, și în alte scrieri, traduse atât din germană, cât și din italiană. Glosele folosite aici sunt extrem de variate: cuprind unul sau mai mulți termeni scriși între paranteze; sunt monolingve sau plurilingve; unele par a fi specifice acestei scrieri (C.c).

În condițiile în care nu cunoaștem sursa textului, nu putem stabili în ce măsură glosele sunt o particularitate a acesteia sau o inovație a traducătorului, dar păstrarea textului în două versiuni ne permite să apreciem modul în care le utilizează traducătorul. Cele două variante se disting net în ceea ce privește numărul propriu de glose: prima variantă cunoaște un număr sensibil mai mare de glose. Îi sunt caracteristice primei variante glosele care separă termeni și expresii de origine diversă, scriși, de asemenea, în alfabet diferite (C). Informația din glosele specifice primei variante nu se pierde în cea de a doua variantă – cu excepția situațiilor în care un pasaj integral, precum cel despre electori, este omis –, ci este integrată în text, în română sau în greacă. Prin utilizarea constantă a unor termeni sau sintagme grecești, lipsiți de explicații românești, cea de a doua variantă a scrierii despre încoronarea împăratului romano-german se apropie, stilistic, de *Prefața Istoriei universale* și ne dezvăluie tipul de public-cititor la care spera traducătorul.

Glosele aduc rar informații suplimentare (A) și au, cel mai adesea, o funcție explicativă (B, C). Termenii explicați sunt, cel mai frecvent, neologisme care se bucurau de o anumită răspândire în româna literară a epocii (5–8, 10–14, 16), situațiile în care ele au rolul de a clarifica sensul unor termeni utilizați aici pentru prima oară, precum *gvernițione*, *publițist* sau *vot*, fiind destul de rare (9, 15, 17). Glosele trădează totodată intenția traducătorului de a crea anumite echivalențe terminologice, fie în cadrul românei, fie între română și o limbă străină, în special neogreaca (8–21; 15–29–31).

Prezența anumitor glose monolingve sau bilingve în mai multe scrieri ale traducătorului (5, 8, 11, 13, 28), inclusiv în cea despre încoronarea împăratului romano-german, întărește ipoteza, pe care am înaintat-o deja cu altă ocazie²⁷, că el va fi avut un glosar de corespondențe de care se va fi servit în repetate rânduri în timp ce își transcria textele.

²⁷ E. Timotin, A. Timotin, *art. cit.*, 2013, p. 173.

SURSE

- BAÎ¹ = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *De aleagerea împăratului nemțescu* (ms. 68 Arhivele de Stat din Veneția, p. 367–388), în Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit din 1763 despre ceremonialul alegerii și încoronării împăratului romano-german*, „Revista istorică”, s.n., XXVII, 2016, sub tipar.
- BAÎ² = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *De aleagerea împăratului* (ms. 68 Arhivele de Stat din Veneția, p. 1019–1035), în Emanuela Timotin, A. Timotin, *art. cit.*, 2016.
- BCF = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Canonizarea Sfântului Felice*, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri II. Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Note astronomice*, ediții critice, studii introductive și glosar de Cristina-Ioana Dima, București, 2013, p. 107–123.
- BIU = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Istoria universală*, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, ediție critică, studii, glosar și indice de Emanuela Timotin și Andrei Timotin, București, 2013, p. 101–195.
- BVI = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Varlaam și Ioasaf*, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri II. Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Note astronomice*, ediții critice, studii introductive și glosar de Cristina-Ioana Dima, București, 2013, p. 127–188.
- BVS = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Viața lui Scanderbeg*, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri I. Viața lui Scanderbeg*, ediție critică, introducere, studiu filologic și lingvistic, glosar și indice de Emanuela Timotin și Ovidiu Olar, București, 2013, p. 97–250.

SIGLE

- DA = *Dicționarul limbii române*, T. I, partea I–III, t. II, partea I–III, București, 1913–1949.
- DELR = M. Sala, A. Avram (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2012, *sq.*
- DÎLR = Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, 1992.
- DLR = *Dicționarul limbii române (DLR)* serie nouă, București, 1965 *sq.*
- MDA = M. Sala, I. Dănăilă (red. responsabil), *Micul dicționar academic*, 4 vol., București, 2001–2003.
- RDW³ = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron und Elsa Lüder, 3 vol., Cluj-Napoca, 2000–2005.

GLOSES DANS UN TEXTE ROUMAIN MÉCONNU DATANT DE 1763 SUR L'ÉLECTION ET LE COURONNEMENT DE L'EMPEREUR ROMAIN GERMANIQUE

(Résumé)

Ce travail porte sur les gloses d'un écrit roumain méconnu, qui a été traduit en 1763 de l'allemand par le logothète Vlad Boțulescu de Mălăiești. Le texte décrit les cérémonies occasionnées par l'élection et le couronnement de l'empereur romain germanique. L'analyse donne une typologie des gloses et répertorie les équivalences que le traducteur emploie couramment dans ses traductions.

Cuvinte-cheie: glosă, literatură de ceremonial, alegere a împăratului romano-german, încoronare, traducere din germană, Vlad Boțulescu de Mălăiești.

Mots-clés: glose, cérémonial, élection de l'empereur romain germanique, couronnement, traduction de l'allemand, Vlad Boțulescu de Mălăiești.